

במקדש, וכשמסיים את עבודתו, יורד הוא מן העבודה ומגרש אותה!

ואי אמרת: "אינו צריך לפרט את הנדר", ליהוש, דלמא אזיל לגבי חכם, ושרי ליה את נדרו [נחוש שידור עכשיו כדי שנעלנו לעבודה, על דעת שילך אצל חכם לאחר העבודה, ולא יגרשנה]!

אלא בהכרח שצריך לפרט לפני החכם, שנדר ממנה הנאה מפני שהיא אסורה עליו. ועל ידי כן, לא יתיר לו החכם את הנדר, וקשיא לרב נחמן שאמר: "אין צריך לפרט את הנדר"?!?

א-17 ומשנינן: דמדרינן ליה לכהן ברבים קודם עבודתו! ומאחר ונדר שהודר ברבים אין לו הפרה והתרה, סמוכים ובטוחים אנו שיגרשנה. ולפיכך, יורד ועובד מיד.

ואכתי מקשינן: הניחא למאן דאמר: (1) נדר שהודר ברבים, אין לו הפרה והתרה! לפיכך, יורד ועובד על ידי נדר זה.

אלא למאן דאמר: "אף נדר שהודר ברבים, יש לו הפרה והתרה", מאי איכא למימר?! ומה יועיל הנדר, והרי אכתי יכול להתירו אצל חכם?!?

ומשנינן: הכא במאי עסקינן, דמדרינן ליה לכהן על דעת רבים! (2) שיאמרו לו הרבים

שנודר בפניהם: הרי אנו מדירים אותך על דעתנו! ונדר זה, לכולי עלמא אי אפשר לו להתירו.

דהא אמר אמרימר: הלכתא: אפילו למאן דאמר: "נדר שהודר ברבים, יש לו הפרה" — אבל אם נדר על דעת רבים, אין לו הפרה. כלומר: אין לו התרה על ידי חכם!

והני מיילי — דאין לו התרה — דוקא שצריך להתירו לצורך דבר הרשות. אבל אם בהתרתו יש צורך לדבר מצוה, יש לו הפרה, על אף שנדר על דעת רבים.

והיכי דמי דבר מצוה?

כי ההוא מקרי דרדקי [מלמד תינוקות], דאדריה רב אחא על דעת רבים, שלא ילמד עוד תינוקות, משום דהוה פשע בינוקי [פושע בתינוקות], שהיה חובטן יותר מדאי. ואחר כך אהדריה רבינא [החזירו למשרתן] על ידי שהתיר לו את נדרו, משום דלא אשתכח מלמד אחר דדייק בלימודו כוותיה [לא נמצא עוד מלמד שמדייק בלימודו עם התלמידים דוגמתו]!

וכגון זה הוא דבר מצוה, שאף נדר שהודר על דעת רבים מתירים בשבילו.

שנינו במשנה: והעדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם:

2. ראה ברשב"א שלמד מדברי רש"י בשבועות לט א גבי שבועת משה לישראל, שהדרה על דעת רבים, היינו שנים — וכמו שאמר משה שם — על דעתי ועל דעת המקום — ואין צריך שלשה או עשרה, ראה שם.

שהביאתו לנדור, אבל את הנדר עצמו צריך הוא לפרט, אם כן מה חשש יש אם לא יספר את כל הסיבה לנדור; ומאידך תיקשי: שמא לא יפרט את כל פרטי עצם נדרו!?

1. מחלוקת תנאים היא כמבואר לעיל לה ב.

והוינן בה: וכי רק מפני תיקון העולם צריכים העדים לחתום בגט!?

והלא מעיקר דין דאורייתא הוא! דהרי כתיב בירמיהו [פרק לב]: "שדות בכסף יקנו, וכתוב בספר וחתום". ומשם למדנו, שאין השטר כשר בלא חתימות העדים; ואף גט, שטר כריתות הוא.

א. נחלקו רבי מאיר ורבי אלעזר בכל השטרות:

רבי מאיר אומר: עדי חתימה כרתי! שעל ידי חתימת העדים בגוף השטר הם עושים את השטר לשטר, ולשיטתו האמור בכתוב "וכתוב בספר וחתום" הוא הכרחי לקיום השטר שיהיו בו חתימות.

ורבי אלעזר אומר: עדי מסירה כרתי! שלדעתו נעשה השטר לשטר על ידי העדים העומדים בשעת מסירת השטר, ובשטר גט הם רואים את מסירת הגט לאשה, ואין צורך שיחתמו בגופו של השטר. ולשיטתו האמור בכתוב "וכתוב בספר וחתום", אינו תנאי הכרחי לקיום השטר, אלא רק בגדר "עצה טובה", שבאמצעות החתימה לא יודקק מחזיק השטר להביא עדי מסירה, וכפי שיתבאר.

אמר תירץ רבה:

לא צריכא לטעמא ד"תיקון העולם", אלא לרבי אלעזר, דאמר: עדי מסירה כרתי, ולשיטתו, מה שנאמר: "וכתוב בספר וחתום" אינו חיוב אלא עצה טובה.⁽³⁾ ולדעתו תקינו רבנן שיהיו בגט עדי חתימה, מפני תיקון העולם!

והתיקון הוא: שאם ייעשה הגט בעדי מסירה בלבד, עלולה האשה לבוא לידי עיגון, דזימנין דמייתי סהדי [ימותו עדי המסירה]. אי נמי, זימנין דאזלי עדי המסירה למדינת חים [פעמים שהולכים הם למדינת חים], ואם יערער הבעל ויאמר: "לא גירשתיה", לא ימצא מי שיעיד לאשה שאכן נמסר לה הגט מיד בעלה.

אבל אחר שחתומין בו עדים, הרי חתימתם מעידה שנעשה הגט על דעת הבעל, כדי לגרש את אשתו. ומאחר שרואים אנו את הגט ביד האשה, בהכרח שנמסר לה הגט מידי הבעל כדי לגרשה בו, ואין צורך עוד להביא את עדי המסירה.

[ובגדר הדבר נחלקו הראשונים:

שמבוארת שיטת רש"י, שהרי מן הפסוק לא ידענו אלא עצה טובה, והתקין רבן גמליאל שילמדו את העם לעשות כן.

והרשב"א פירש שלא כרש"י, אלא שבשני שטרות מדבר הכתוב: "וכתוב בספר" היינו שטר שנעשה בעדי מסירה בלבד, ו"חתום" היינו שטר שנעשה בעדי חתימה בלבד.

3. נתבאר על פי רש"י; ותמה עליו הרשב"א, שהרי אם כן מה הוסיף רבן גמליאל בתקנתו! והלא כבר הפסוק השמיענו עצה זו.

ולא הקשה כן הרשב"א אלא לשיטתו שהוא סובר, שרבן גמליאל לא קאמר אלא עצה טובה; ואולם בתוספות לעיל ג ב מבואר, שרבן גמליאל התקין ללמד את העם לעשות כן, וכן מבואר ברא"ש בסוגייתנו; ולפי זה כתב ב"קרבן נתנאל"

יש מפרשים שעדי החתימה מועילים גם אם באמת לא היו עדי מסירה, כי רבי אלעזר מודה שגם עדי חתימה כרתי, ולכן אין צורך בהבאת עדי המסירה כהוכחה.⁽⁴⁾

יש מפרשים שעדי חתימה לבד כשלעצמם אינם מועילים, אלא שעל ידי עדי החתימה אנו יודעים שהשטר נמסר, ואנו מניחים שמסתמא נעשה בהכשר, על ידי עדי מסירה. ונמצא שלצורך ההוכחה אין אנו צריכים להביא בפני בית דין את עדי המסירה, וזה הוא תיקון העולם; אבל השטר עצמו אינו כשר בלי עדי מסירה.⁽⁵⁾

רב יוסף אמר [תירץ]:

יש מפרשים שעדי חתימה לבד כשלעצמם אינם מועילים, אלא שעל ידי עדי החתימה אנו יודעים שהשטר נמסר, ואנו מניחים שמסתמא נעשה בהכשר, על ידי עדי מסירה. ונמצא שלצורך ההוכחה אין אנו צריכים להביא בפני בית דין את עדי המסירה, וזה הוא תיקון העולם; אבל השטר עצמו אינו כשר בלי עדי מסירה.⁽⁵⁾

רב יוסף אמר [תירץ]:

משום ד"אין דבר שבערוה פחות משנים". והרמב"ן בספר הזכות, והר"ן על הרי"ף שם, תמהו בדבריהם, כי על מי נסמוך ש"מסתמא בהכשר נעשה"?!

אם על העדים החתומין בו, שלא יחתמו אם לא יודאו שימסר הגט כהלכתו — והלא מותר להם לכתוב גט לבעל, אף על פי שאין אשתו עמו.

ועל הבעל ודאי שאין לסמוך שימסור כהלכתו, דאטו כל מי שמגרש מגרש דוקא בבית דין? וכיון שיכול לגרש בינו לבניה, אפשר שעם הארץ הוא, ואינו יודע שהלכה כרבי אלעזר ד"עדי מסירה כרתי".

4. א. זו היא שיטת הרי"ף בסוגייתנו, [וכן לקמן מז ב מדפי הרי"ף], ולדעתו לא אמר רבי אלעזר אלא ש"אף עדי מסירה כרתי".

אבל הר"ן הסיק שם, שאכן מודה רבי אלעזר דבעדי חתימה לבד סגי, ואולם אין זו משום ש"עדי חתימה — אף הם — כרתי" וכהרי"ף, אלא שעדי החתימה גופם מעידים אף על המסירה, שהרי על ידי עדותם מתברר שהגט יוצא מתחת ידי האשה מחמת שהבעל מסרו לה, נמצא שהם עצמם מעידים על המסירה.

ב אף לדעת הרי"ף, לכתחילה בעינן עדי מסירה, לפי שהם עיקר העדות, וכן פסק הרמב"ם בפרק א מגירושין הלכה ו, אלא שהוסיף שם: ויש שהורה מן הגאונים שהוא פסול [אם מסרו שלא בעדים]!

ופירש הר"ן כאן בדבריו, שאף לדיעה זו אינו פסול אלא מדרבנן.

6. כתב הרשב"א, שלתירוץ רב יוסף, דאליבא דרבי מאיר הוא, נראה דתקנה זו היא לעיכובא [ולא כמו שנתבאר — לשיטתו — אליבא דרבי אלעזר, יעויין בהערה 3]. וכן מוכח מהמשך דברי הגמרא, דפריך מהא דהאמוראים לא ציינו את שמם בחתימה.

7. נתבאר על פי רש"י; ולפי זה לכאורה אין

4. א. זו היא שיטת הרי"ף בסוגייתנו, [וכן לקמן מז ב מדפי הרי"ף], ולדעתו לא אמר רבי אלעזר אלא ש"אף עדי מסירה כרתי".

אבל הר"ן הסיק שם, שאכן מודה רבי אלעזר דבעדי חתימה לבד סגי, ואולם אין זו משום ש"עדי חתימה — אף הם — כרתי" וכהרי"ף, אלא שעדי החתימה גופם מעידים אף על המסירה, שהרי על ידי עדותם מתברר שהגט יוצא מתחת ידי האשה מחמת שהבעל מסרו לה, נמצא שהם עצמם מעידים על המסירה.

ב אף לדעת הרי"ף, לכתחילה בעינן עדי מסירה, לפי שהם עיקר העדות, וכן פסק הרמב"ם בפרק א מגירושין הלכה ו, אלא שהוסיף שם: ויש שהורה מן הגאונים שהוא פסול [אם מסרו שלא בעדים]!

ופירש הר"ן כאן בדבריו, שאף לדיעה זו אינו פסול אלא מדרבנן.

5. זו היא שיטת הרי"ף בסוגייתנו, [וכן לקמן מז ב מדפי הרי"ף], ולדעתו לא אמר רבי אלעזר אלא ש"אף עדי מסירה כרתי".

אבל הר"ן הסיק שם, שאכן מודה רבי אלעזר דבעדי חתימה לבד סגי, ואולם אין זו משום ש"עדי חתימה — אף הם — כרתי" וכהרי"ף, אלא שעדי החתימה גופם מעידים אף על המסירה, שהרי על ידי עדותם מתברר שהגט יוצא מתחת ידי האשה מחמת שהבעל מסרו לה, נמצא שהם עצמם מעידים על המסירה.

ב אף לדעת הרי"ף, לכתחילה בעינן עדי מסירה, לפי שהם עיקר העדות, וכן פסק הרמב"ם בפרק א מגירושין הלכה ו, אלא שהוסיף שם: ויש שהורה מן הגאונים שהוא פסול [אם מסרו שלא בעדים]!

ופירש הר"ן כאן בדבריו, שאף לדיעה זו אינו פסול אלא מדרבנן.

רב יוסף אמר [תירץ]:

משום ד"אין דבר שבערוה פחות משנים". והרמב"ן בספר הזכות, והר"ן על הרי"ף שם, תמהו בדבריהם, כי על מי נסמוך ש"מסתמא בהכשר נעשה"?!

אם על העדים החתומין בו, שלא יחתמו אם לא יודאו שימסר הגט כהלכתו — והלא מותר להם לכתוב גט לבעל, אף על פי שאין אשתו עמו.

ועל הבעל ודאי שאין לסמוך שימסור כהלכתו, דאטו כל מי שמגרש מגרש דוקא בבית דין? וכיון שיכול לגרש בינו לבניה, אפשר שעם הארץ הוא, ואינו יודע שהלכה כרבי אלעזר ד"עדי מסירה כרתי".

6. כתב הרשב"א, שלתירוץ רב יוסף, דאליבא דרבי מאיר הוא, נראה דתקנה זו היא לעיכובא [ולא כמו שנתבאר — לשיטתו — אליבא דרבי אלעזר, יעויין בהערה 3]. וכן מוכח מהמשך דברי הגמרא, דפריך מהא דהאמוראים לא ציינו את שמם בחתימה.

7. נתבאר על פי רש"י; ולפי זה לכאורה אין

בשם המפורש, וכי **בסימנא** בעלמא לא די שיחתמו! ? שהרי לפי האמור, על ידי סימן לא נוכל לזהות את העדים, ולא נמצא עדים לקיימו.

והא רב כשהיה חותם בגט, הוה **צייר כורא** [דג], ולא היה כותב את שמו, אלא סימן זה היה צורת חתימתו.

וכן **רבי הנינא צייר הרותא** [ענף דקל], וכך היתה חתימתו.

וכן **רב הסדא** חתם בצורת האות "פמך".

וכן **רב הושעיא** חתם בצורת האות "עין".

וכן **רבה בר רב הונא צייר מכותא** [מפרש הספינה] בתור חתימה.

ואיך עשו כן, ולא פירשו את שמם! ? והלא זה נגד תקנת רבן גמליאל אליבא דרב יוסף! ?

ומשנינן: **שאני רבנן**, שהותר להם לחתום בסימנים בעלמא, משום **דבקיאי** העולם **בסימניהו**! כלומר: היות ומפורסם הדבר שזו היתה חתימתם של כל אחד מהם, בקל ימצאו עדים לקיים את חתימתם.

ואז, רק אם היה כתב ידו של העד יוצא ממקום אחר [מופיע בשטר אחר], היה הגט כשר.

כי אם היה הבעל מערער ואומר "גט מזויף הוא", היתה צריכה האשה לקיים את החתימות, ולהוכיח שאכן כתב ידם של העדים הוא, ולא זייפה אותן בעצמה. וכיון שלא היה מופיע שם העדים בשטר לא היה ידוע מי הם העדים, ולא יכולה האשה למצוא למצוא עדים שמכירים את חתימותיהם, והיתה צריכה לחזור אחרי שטרות אחרים שכבר נתקיימו בבית דין, ולמצוא שטר שיש בו חתימות הדומות לחתימות שבגט זה, ורק כך היו מכשירים את הגט.

ואם לאו — שלא נמצאו חתימות דומות במקום אחר — הרי הגט פסול, אם ערער הבעל לומר שמזוייף הוא.

לפיכך, אמר רבן גמליאל: תקנה גדולה התקינו חכמים, שיחיו העדים מפרשין את שמותיהן בנט, מפני תיקון העולם! ועל ידי ששמותיהם מפורשים בגט, נחפש אחר יודעיהם ומכיריהם, והם יעידו שאכן חתימת ידם היא, ונכשיר את הגט.

ומקשינן: וכי צריך שיחתמו העדים דוקא

שם אביו.

ולשיטתו, הא דתנן לקמן פז ב: "איש פלוני עד", כשר! "בן איש פלוני עד", כשר! — אין זה אלא בדיעבד, אבל לכתחילה צריך לפרש העד את שמו ושם אביו, משום תקנת משנתנו, וכן כתב בביאור הגר"א שם. ויעוין ברש"ש שכתב, דמלשון התוספתא משמע להדיא כפירוש רש"י.

מקום לתיבת "פלוני", שהרי אין מפרשים את שמותיהם כלל. וכבר כתב ה"חתם סופר" דטעות סופר היא, וכן ב"חידושים מכתב יד" גרס: בראשונה היה כותב אני עד!

אלא שה"בית יוסף" בסימן קל סעיף יא, פירש בדעת הטור, דכתחלה נמי היו כותבים "אני פלוני עד", אלא שלא היה כותב אלא את שמו בלבד, ותיקן רבן גמליאל שיוסיף גם את

ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו, וקרא עליך אל ה', והיה בך חטא".

לפיכך עמדו והתקין פרוסכול שעל ידו אין השביעית משמטת! ומאחר שתיקן להם עצה זו, שוב לא נמנעו מלהלוות זה לזה.

וזה הוא גופו של פרוסכול:

כותב המלוה לבית דין בשטר הפרוסכול: **מוסרני לכם פלוני ופלוני, הדיינין שבמקום פלוני את שטרותי, שתהיו אתם הנוגשים את הלווה שיפרע את חובו ואני לא אגוש, כדי שכל חוב שיש לי אצל פלוני, שאגבנו כל זמן שארצה!** (9)

והדיינים עצמם הם שחותמים למטה בתחתית שטר הפרוסכול, או העדים.

ותמהינן: וכי מי איכא מידי [וכי אפשר שיש כזה דבר], דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא שביעית על ידי פרוסכול?! והלא הוא עקר דין תורה בכך.

אמר תירץ אביי:

בשביעית בזמן הזה — שאינה אלא מדרבנן

ומקשינן: ומעיקרא, במאי אפקענהו? איך התחילו החכמים האמורים לפרסם שזו היא חתימתם?! והרי אי אפשר לומר שהתחילו בכך על ידי שחתמו בשטרות, (8) כי מתחילה, קודם שנתפרסמה חתימתם, היו מנועים לעשות כן, מפני תקנת רבן גמליאל.

ומשינינן: התחילו רבנן לחתום כן בדיסקי! באגרות של שאלות ותשובות, ובדרישת שלומות, ואחר שכבר ניכרה חתימתן לכל, כבר הותר להם לחתום כן אף בשטרות.

שנינו במשנה: והלל התקין פרוסכול מפני תיקון העולם:

תנן התם במסכת שביעית:

אם עשה המלוה פרוסכול קודם שהגיע זמן שמיטת כספים, הרי זה אינו משמט, והמלוה יכול לגבות את חובו, וזה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן!

והתקין כן, משום שראה את העם, שחששו מהשמיטה, ונמנעו מלהלוות זה את זה בערב שביעית, ועברו על מה שכתוב בתורה: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר, קרבה שנת השבע שנת השמיטה,

"מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה".

והתוספות שם כתבו על זה שאינו נראה, שהרי במסכת שביעית [י ב] שנינו: "המוסר שטרותיו לבית דין" שאינו משמט, ואחר כך שנינו עוד ש"פרוסכול אינו משמט", הרי מוכח ששני דינים הם, ופרוסכול תקנת הלל היא [ותיקן כן, כדי שלא יהא צריך למסור שטרותיו, או למלוה על פה, ריטב"א שם], ואילו המוסר

8. כתבו הראשונים להוכיח מכאן, שלא רק בגט תקנו חכמים שיפרשו העדים את שמותיהם, אלא אף בשאר שטרות; שאם לא כן, מאי מקשינן: "ומעיקרא במאי אפקענהו", נימא דבחתמותיהם שבשאר שטרות נתפרסמה החתימה.

9. כתב רש"י במכות ג ב על המשנה שהובאה שם "המוסר שטרותיו לבית דין אין משמיטין", וז"ל: "הוא פרוסכול שהתקין הלל, שכתוב בו:

אחת, שמיטת קרקע שלא לעבודה בשנה השביעית, ואחת, שמיטת כספים שלא לנגוש את החוב כשעברה השנה השביעית!

והקשה התורה שני דינים אלו זה לזה, כדי ללמד: בזמן שאתה משמט קרקע, אז אתה משמט כספים. אבל בזמן שאי אתה משמט קרקע, אף אי אתה משמט כספים!

והיות ואין שמיטת קרקע נוהגת בזמן הזה משום שבטלה קדושת הארץ, שמיטת כספים אף היא אינה נוהגת בזמן הזה.⁽¹⁰⁾

— בלבד נוהג דין פרוסכול, וכשיטת רבי היא, שלדעתו אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה בזמן הזה. והיות ואינה נוהגת עתה אלא רק מדרבנן יש כח ביד חכמים לעוקרה, וכדמפרש ואזיל.⁽¹⁰⁾

דתניא: רבי אומר: כתיב גבי שמיטת כספים "וזה דבר השמטה, שמוט כל בעל משה ידו". ומסמיכות התיבות "השמיטה שמוט", משמע:

בשתי שמיטות של שביעית הכתוב מדבר:

כגון עכשיו שבטלה קדושת הארץ [ואין נוהגת בה מצוות התלויות בארץ, מן התורה]; אי אתה משמט כספים, ואף על פי שהשמטת כספים חובת הגוף היא ואינה תלויה בארץ, ילפינן בהיקישה דלא נהגא.

ובד"ה בשביעית בזמן הזה, פירש רש"י, דאף על פי שהלל היה בזמן בית שני, ועדיין היו נוהגות בארץ אף מצוות התלויות בארץ, מכל מקום לא היו נוהגין שמיטין, משום שהיובל אינו נוהג, [שנאמר ביובל: "וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה", ולמדנו שאין היובל נוהג אלא בזמן ש"כל יושביה" עליה, תוספות בהבנת רש"י, וראה שם], ואין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, כמבואר בירושלמי משום שנאמר: "וזה דבר השמיטה שמוט", והיינו: אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית, ללמד: שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, [והיינו — לדעת רש"י — דבירושלמי דרשין דרשה נוספת מן הפסוק "השמיטה שמוט"], ואם כן כבר לא נהגה שמיטה בזמן הלל; וראה עוד מה שהוסיף רש"י בזה.

והתוספות מפרשים באופן אחר את האמור כאן בגמרא: "אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים", והכוונה אינה לשמיטת הקרקע מעבודה בשביעית, אלא הכוונה לחזרת שדות לבעליהן

שטרותיו לבית דין מן התורה אינו משמט, [דנגוש ועומד הוא, ריטב"א שם].

והריטב"א כתב שם על דברי רש"י אחר שהביא את קושיית התוספות: "ואפשר: כי רש"י ז"ל כך רוצה לומר, דהיינו תקנת פרוסכול, כלומר דאהא אסמכה [הלל]".

ודעת הרמב"ן כאן, שאף המוסר שטרותיו לבית דין אינו אלא מדרבנן, ראה שם; וראה ברש"י לקמן לו א גבי "מוסר שטרותיו לבית דין" שאינו משמט "משום דתפסי להו בית דינא", שכתב: "דתפסי להו בי דינא: והפקרן הפקר, וגבי מלוה לא קרינן ביה לא יגוש", וראה בהערה שם.

10. כתב החת"ם סופר, שדבר פשוט הוא שאף לדעת חכמים איכא לפרוסכול, ולא אמרו כאן דכרבי היא, אלא שלשון המשנה משמע שהיתה זו תקנת חכמים, וזה הוא כרבי, אבל לחכמים מן התורה הוא; [ולכאורה, הרמב"ן הסובר — כמובא בהערה לעיל — שאף כשמוסר הוא את שטרותיו לבית דין ממש, הרי הוא משמט מן התורה, בהכרח שהוא סובר שלא כהחת"ם סופר].

11. כתב רש"י: בזמן שאי אתה משמט קרקע,